

Prof. dr **Aleksandra Vraneš**

Beograd, Filološki fakultet

UDK 027.54(497.11)"1941/1944"

NARODNA BIBLIOTEKA SRBIJE

U RATNIM GODINAMA (1941-1944)

U zvaničnom nemačkom dokumentu koji se odnosi na bombardovanje Beograda, predočenom na poratnom suđenju, Narodna biblioteka je označena kao jedan od prvih ciljeva. Znači, akcija Aleksandra Lera, komandanta nemačkih trupa, nije bila ni slučajna ni neželjena, naprotiv namerna, osmišljena i sa poražavajućom rezultatom, potpunim nestankom nacionalne biblioteke.²⁾

Bespogovornom, ali nepromišljenom i nesmotrenom odlukom Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije od 3. aprila 1941. godine "da se arhive, knjige, dokumenta, umetnički predmeti itd. Državne štamparije, Narodne biblioteke, Državne arhive, Muzeja Kneza Pavla i Etnografskog muzeja ne evakušu iz Beograda"³⁾, zvanični državni organi doprineli su uništenju kulturnog blaga srpskog naroda 6. aprila 1941. godine. Postojeća arhiva iz predratnih godina, u kojoj su brojni argumentovani i jasni zahtevi za poboljšanje smeštaja bibliotečkih fondova, preseljenjem u uslovniju i prostraniju zgradu pokazuje maćehinski odnos Ministarstva kulture prema Narodnoj biblioteci, najvažnijoj kulturnoj instituciji srpskog naroda. Pa ipak, istraživanje Komisije za utvrđivanje uzroka propasti Narodne biblioteke, kojoj su pismene izveštaje podneli upravnik Narodne biblioteke Dragoslav Ilić, činovnik Đorđe Radojičić, inspektor Ministarstva prosvete inž. Radoslav Todorović, prof. Bogoslovskog fakulteta dr Radoslav Grujić, drugi službenici Biblioteke i očevici požara, imalo je, očigledno, za cilj, zadat od okupatorskih vlasti, da se krivica za stradanje srpske kulturne baštine svede u okvire domaće neodgovornosti, minorizovanjem nemačkog bombardovanja. Bombardovanje se, skoro, posmatra kao neminovnost, zanemaruje se svesnost zločinačkog akta uništenja nacionalnog sećanja, pa se u izveštaju predsednika Komisije dr Grgura Jakšića, sekretara D. Vojnovića i članova dr J.V. Drajinca i dr Čremošnika, krivica rangira, na prvom mestu, od državne vlasti koja za biblioteku nije obezbedila modernu zgradu sa betoniranim trezorima, preko odluke Ministarstva prosvete do sticaja nepovoljnih okolnosti zbog kojih odgovorna lica i službenici Biblioteke nisu mogli da spasu njene fondove.⁴⁾ Obnova Biblioteke koja je usledila tokom okupacijskih godina bila je rezultat zajedničkih napora zaposlenih bibliotečkih radnika, kulturnih poslenika i celokup-nog srpskog naroda, motivisana principima koje je svojevremeno postavio filolog i

upravnik Biblioteke Đura Daničić: "(...) u Biblioteci treba da bude svaka srpska knjiga, svaka knjiga koja se odnosi na srpski narod pisana bilo na kome jeziku, i iz svakog razdela književnosti najvrsnije knjige."5) Apel Narodne biblioteke, sigurno dozvoljen, možda i osmišljen od okupacionih vlasti, upućen preko dnevnih novina *Obnove* i *Novog vremena*, sadržao je njenu prethodnu orijentaciju; budio je, zagledanjem u prošlost, patriotska osećanja: "Narodna biblioteka u Beogradu ima zadatak da iz nacionalnih i naučnih razloga prikuplja i čuva sve što je stvarano u srpskoj književnosti u najširem smislu te reči, počevši od najstarijih vremena pa do naših dana. U njoj treba da budu knjige starostavne, t.j. stari rukopisi, koji su zamenjivali štampane knjige pre nalaska štampe, a i mnogo posle toga. Biblioteci je potrebna svaka, ma i najmanja i najvažnija srpska knjiga, svaki srpski časopis, sve novine koje su izlazile na srpskom jeziku bilo u kome mestu kod nas ili na strani, sve uopšte štampane stvari od opšteg značaja (leci, književni i drugi oglasi, objave, plakati i dr.)."6) Akcija sakupljanja literature nije bila neprimerena ni trenutku ni potrebama, ali sigurno jeste nalogodavcu, okupatoru koji se trudio da toj istoj knjizi zatre trag. Biblioteka je, istovremeno, pokazivala i razumevanje za teške ekonomske prilike zbog kojih knjige ne moraju uvek biti poklanjane, već i otkupljivane po važećoj bibliofilskoj vrednosti, moleći da se novine, spisi i knjige ne uništavaju i ne prodaju kao stara hartija. Suvišnost i nepotrebnost neke štampane stvari, savetovano je, može se odrediti isključivo stručnom procenom same Biblioteke. To su sa odgovornošću i velikodušnošću prihvatili beogradski trgovci Miloš i Radovan Stoković i Milutin Radosavljević, koji su Biblioteci poklonili 1200 knjiga iz otkupljene stare hartije,7) a pridružili su im se darovanjem knjiga ili novca trgovci Slavko A. Kragujević, Dobrica D. Višnjić8), Petar Vukšić, izdavačka preduzeća i antikvarnice Sv. Cvijanovića9), Dragoslava M. Petkovića, B. Mesarovića, Radomira Ćukovića, Dušana St. Petrovića10), "Jakšić", "Sveslovenska knjižara",11) "Nolit", "Kosmos", "Edicija", Etnografski muzej, antikvarnica "Dositej Obradović", Savez nabavljачkih zadruga, Dom slepih iz Zemuna, Rajković i Ćuković, i štamparije: Anđelkovića, Radenkovića i "Orao."12) Spremnost građana da poklone knjige podržana je organizovanijim pristupom Biblioteke, koja je obezbedila sakupljače knjiga i kontinuirano pokušavala i povremeno uspevala da dobije prevoz kako bi ova akcija uspela, stalno podsećajući da se ne treba bojati da će naslovi biti nepotrebno duplirani, jer će se suvišni primerci razmenjivati sa drugim bibliotekama.13) Trgovina knjigama mimo Biblioteke osuđena je kao neoprostiv greh, a njihovo prilaganje Biblioteci slavljeno kao zadužbina.14) Da bi se darodavci zaštitili od nesavesnih i lažnih sakupljača, bibliotečki službenici su nosili zvanične legitimacije, uredno overene biblio-tečkim pečatom i potpisom upravnika Dragoslava Ilića, a za sve priloge Biblioteka je slala pismene potvrde i zahvalnice,15) povremeno kroz kratke novinske vesti, obaveštavajući o toku akcije,16) u kojoj su jednako učestvovala deca i odrasli odričući se svojih porodičnih uspomena. Tokom 1942. godine i vlada Narodnog spasa i Ministarstvo prosvete određuju značajan budžet "za nabavku i povež knjiga, časopisa, novina, starih rukopisa i drugih starina."17) Već juna 1942. godine Biblioteka je, od preko 300 darodavaca, sakupila oko 100.000 svezaka i 1000 pisama18), koje više nije bilo moguće skladištiti u privremenom prostoru Ferijalnog saveza u Francuskoj 36, pa su apeli za rešavanje prostornih problema učestali i u obraćanju Ministarstvu prosvete i u novinskim izveštajima.19) Uporedo sa sakupljanjem, za koje je beogradska opština (predsednik Drag. Jovano-vić) tri puta nedeljno ("ponedeonikom, četvrtkom i subotom"20)) obezbedila kola sa zapregom, tekao je proces intenzivnog popisivanja i sređivanja prikupljenog materijala. Sa

željom da se bibliotečki fondovi što pre osposobe za korišćenje, Biblioteka je usrdno prepo-ručivala i molila da se uz poklonjenu literaturu priloži i spisak.21)

Narodna biblioteka je prilježno obnavljala zbirku starih srpskih štampanih knjiga, nekada naglašavajući način nabavke, drugi put ostavljajući ime darodavca nepoznato.22) Dnevne novine objavljuju da je Biblioteka dobila na poklon odlomak *Liturgijara* Vićenca Vukovića iz 1554. godine od jednog beogradskog profesora "inače rodom iz Bosne"23); slovenski prevod Dubrovčanina Save Vladislavljevića (1722) dela Mavra Orbinija24); "rukopis koji se vodio pod brojem 1366, koji sadrži biografije Sv. Save i Sv. Simeona od Domentijana i *Hilandarski tipik*, poznato delo književnog i organizatorskog rada Sv. Save"25); *Priču o Kosovskom boju*, rukopis Pavla Nožinića iz Kostajnice (1785) "zahvaljujući darežljivosti jednog uglednog beogradskog štampara"26); novinarske i književne radove Nikole S. Jovanovića od istoričara dr Dragoslava Stranjakovića27); predavanja poznatog balkanologa Konstantina Jirečeka, profesora Bečkog univerziteta iz 1893. godine28). Poklone Narodnoj biblioteci činili su i zvanični državni organi. Ministarstvo prosvete je darivalo "jedan primerak fotografske reprodukcije Miroslavljevog jevanđelja" (1897)29); od Glavnog prosvetnog saveta stiglo je 439 raznih udžbenika30); predsednik vlade general Milan Nedić je povodom stogodišnjice Stojana Novakovića Biblioteci uručio *Ispovest monaha* iz 13. veka i Teodosijevo *Žitije Sv. Save* iz 16. veka31), a kasnije i zbirku štampanih proglaša iz 1839, 1840. i 1841. godine32); Omladina Nacionalne službe za obnovu Srbije je, takođe, stogodišnjicu rođenja Stojana Novakovića obeležila poklanjajući *Krmčiju* svetosavsku, koju Radojčić, zahvaljujući im, vezuje za "svestranu prosvetiteljsku delatnost svetog Save, osnivača srpskog bibliotekarstva"33). U Biblioteku se slivaju i posebne biblioteke pojedinih istaknutih kulturnih radnika: profesora Pavla St. Pavlovića34) (u kojoj je i Čvarkovićeva *Nemačka gramatika* sa autogramom Laze K. Lazarevića), profesora Univerziteta Stjepana Kuljbakina, koja "sadrži najpotpunije sabranu građu o jeziku Svete braće Ćirila i Metodija"35); profesora Milutina K. Dragutinovića36); Josifa i Anastasa Majznera37). Narodna biblioteka se polako i s velikodušnošću obnavljala i nipošto nisu sporni motivi koji su vredno osoblje Biblioteke i vredne građane uveli u ovaj mukotrpan posao. Ali je pod velikim sumnjama, nekad prećutna, a nekad zvanična, dozvola okupacionih vlasti da se knjige donose u Biblioteku i u direktnoj je suprotnosti sa kriminalnim aktom bombardovanja nacionalne biblioteke.

Od stradanja srpske knjige tokom šestoaprilskog bombardovanja Narodne biblioteke prošlo je svega nešto više od pola godine predanog, posvećenog i požrtvovanog sakupljanja štampane reči, kada je njen rukovodilac Đorđe Radojčić uputio Opštem odeljenju Ministarstva prosvete molbu za otvaranje logorskih biblioteka. Iza odmerenih samouverenih iskaza, čak i zvanično isklizlih iz dozvoljnih okvira okupatorske vlasti, krio se rodoljubivi pokušaj da se makar knjigom pomogne logorašima. Radojčićevo pismo, jedino te vrste u postojećoj arhivskoj građi o Narodnoj biblioteci, glasi:

„Narodna biblioteka je već toliko sređena da može da počne da vrši jedan od svojih zadataka u današnjim teškim vremenima. Mislím da ona treba da organizuje male biblioteke za zarobljeničke logore, u kojima se nalaze mnogi njeni odani prijatelji i nekadašnji stalni njeni posetioci.

Te bi se biblioteke obrazovale od onih knjiga koje Narodnoj biblioteci nisu potrebne za obnavljanje njenih zbirki. Narodna biblioteka od svake knjige i publikacije zadržava za sebe po tri primerka, a sve ostale primerke prikuplja i čuva za potpomaganje i osnivanje lokalnih biblioteka po srpskim krajevima. Od tih primeraka koje Narodna biblioteka već ima, i od primeraka koje bi za to naročito sakupila, bila bi osnovana njena odeljenja po zarobljeničkim logorima.

Tako bi svaki logor dobio po jedno odeljenje Narodne biblioteke, kojim bi upravljao jedan od zarobljenih profesora ili učitelja. Ta odeljenja nosila bi naziv: Narodna biblioteka. Odeljenje za logor taj i taj.

Sem knjiga koje bi se odmah poslale, svako bi odeljenje redovno dobijale nove knjige, ne samo u značenju novih izdanja, već naročito u značenju novih bibliotečkih akvizicija.

Ako bi se ostvarila ova zamisao o osnivanju bibliotečkih odeljenja po zarobljeničkim logorima, Narodna biblioteka bi na najočigledniji način pokazala da će u budućnosti da bude bliska na-rodu, da će se prilagođavati narodnim potrebama i da će se truditi da bude što korisnija za podizanje narodne prosvete i kulture.”38)

Radojičićevi predlozi odbijeni su koncizno i bespogovorno zbog neizvodljivosti iz tehničkih razloga, te je Ministarstvo odlučilo da se i „nadalje podupre akcija Crvenog krsta u ovom pogledu”.39)

Istovremeno, zarobljeni oficiri u tzv. Kriegsgefangenoffizierslagerima samostalno i ilegalno organizuju knjižne zbirke, nastavu i uređivanje i izdavanje listova pod nadzorom i uputstvima kulturnih, kasnije tehničkih odbora kao kontrolnih partijskih organa i uz pomoć akcija Crvenog krsta.40) Saznanja o tome vezana su za logore u Nirnbergu, Krems-Gnajksendorfu, Forbah-Lorenu, Osnabriku (u Austriji), Korte-Mađore (u Italiji), Striji (u Galiciji) i izložena u tekstu LJubinke Bašović.41) Dovoljnost, spretnost, iskustvo, spremnost da se podnesu sankcije logorskih vlasti zbog pronađene literature, bili su neophodni preduslovi za „crnoberzijančenje” knjiga kao naročitih dragocenosti. I listovi koji su prepisivani u logorima obaveštavali su o teškoćama da se knjige nabave. Tako u listu *Dobrovoljni zarobljenik*, iz logora Averse, čiji je cilj da „krepí dušu, bodri veru i krilati duh”, u rubrici *Naš letopis* logoraš potpisan kao Nestor Letopisac beleži: „Najzad posle Meljana i Campo G stigli smo u Campo Concentramento kraj Averse, nedaleko od Vezuva. Posle onoga što smo preživeli, naročito posle poboljšanja elementarnih uslova za život - kod nas se prirodno i opravdano javljaju novi znaci težnje za većim i jačim, višim duhovnim životom. Nedostatak prostora u logoru i vesti od kuća u duši, potreba za iskrenom i predanom molitvom i obnavljanje raskinutih veza sa prirodom i svetom oko sebe, učinili su da se ostvare nekolike manifestacije našeg zarobljeničkog života. Iako su one malog i lokalnog značaja, vredne su pomena. Imali smo posetu predstavnika Međunarodne komisije Crvenog krsta koja je u našu zarobljeničku svakodnevnu običnost unela izgleda na bolje dane i na šire značajnije vidike; naše pravoslavno bogoslužje vrši se kao u praslouenska vremena u vrtu, pod drvetom, svakog praznika i nedeljom, i kao najnovije prošle subote otpočele su naše zabavne večeri sa programom spremljenim još u Campo "G".

Sa ovim listom koji će se u granicama naših skromnih mogućnosti truditi da bude što verniji izraz našeg života van Domovine, zadovoljio bi se i ovaj deo potreba za našim duhovnim životom, koji je isto toliko važan koliko i nasušni hleb. Nedostaju nam još: pozorište, čitaonica, naši listovi i naše knjige - naša Domovina i naša Sloboda."42) Vest u sledećim broju potvrđuje prethodna nastojanja: „U logoru postoji berbernica, rublje se daje na pranje u varoš, obućar dolazi povremeno da opravljaju obuću, knjižar i „pretstavnici” vojne zadruge dolaze da izvrše porudžbine."43) Ista nasušna potreba za knjigom iščitava se i sa stranica *Ratnog dnevnika jednog rezervnog pešadijskog oficira*, vođenog od novembra 1940. do aprila 1941. godine: „Kulturna sekcija (...) bila je na zavidnoj visini. Ona je pored ostalog doprinosila da mlađi oficiri naši budu izgrađivani i upoznavani po svima pravcima života u ovim teškim momentima izgnanstva, pošto zarobljenička komanda nije dozvoljavala unošenje nikakvih štampanih knjiga u logor. Sva nastojanja bila su uzaludna."44) Poznavanje svih teškoća, ovde samo naznačenih ili pretpostavljenih, da se knjiga nabavi i čita u logoru, kružeći često „premundirena” (povezana u korice neprohibitovanih naslova) podloga je za nevericu, bolje rečeno, poštovanje čina poklanjanja knjiga iz logorskih biblioteka Narodnoj biblioteci. Delovodnik Narodne biblioteke vođen u ratnim godinama pedantno beleži poklone, doduše kao opštu informaciju, koja ne sadrži podatke o broju primeraka i pojedinačnim naslovima, stigle naročito iz Oflaga XIII b, i to 31.8.1942.45), 21.9.1942.46) Katkad je beležnik Biblioteke detaljnije opisao karakter i sadržaj zavedenog dokumenta, pa saznajemo, na primer, da major Pavle Stevanović „u ime zarobljenih jugoslovenskih oficira u Oflag XIII b izveštava Biblioteku da će ubuduće s vremena na vreme slati knjige i da će svoje logorske biblioteke preneti u Otadžbinu i predati Narodnoj biblioteci”, što ova „svesrdno pozdravlja (...) sa iskrenom željom da ih što pre vidi u otadžbini na njihovom poslu koji će ih upućivati obnovljenim bibliotečkim zbirkama,” što je propraćeno i beleškom u dnevnim novinama.47) Od novčanog priloga zarobljenika iz Oflaga XIII b Biblioteka je kupila stare srpske rukopisne knjige iz prve polovine 16. veka, pisane na hartiji, *Ukaz hoteštomu držati psaltir*48) i *Rodoslov svetih ktitor i gospod srbskih*49), rukovodeći se svojom opravdanom potrebom da upotpuni zbirku retkih rukopisa i štampanih knjiga, a ne iskazanom željom darodavaca da nabavi srpsku dramsku literaturu. I ne samo to, Uprava Biblioteke obraća se 10.10.1942. direktoru Gimnazije u Loznici „za obaveštenja koja su potrebna da bi Narodna biblioteka mogla tražiti poklon za biblioteku u Loznici od zarobljenih oficira u Oflagu XIII b, a u iznosu od din. 5976,"50) o čemu postoji i kasnija evidencija od 3.11.1942.51)

Obnovu Narodne biblioteke prilježno i redovno prate domaće novine, poput Novog vremena i Pravde, ističući naročito rodoljublje zarobljenih oficira: „Za primerom građana i omladine koja (...) lepo shvata svoje dužnosti povelili su se i srpski zarobljenici, koji daleko van domovine prate naše želje i stremljenja u cilju da se obnovi koristan rad. Tako je prekjue jedna grupa naših oficira poslala iz Nirnberga dragocene poklone u knjigama na adresu Narodne biblioteke. Na svakoj knjizi lepim rukopisom stoji tekst: Narodnoj biblioteci, Beograd. Poklanjaju zarobljeni oficiri Oflaga XIII b 1. avgusta 1942. godine, Nirnberg."52) Obaveštavajući javnost na način kako to u godinama mučne okupacije jedino glasno smeju da čine, novine suzdržano, bez osude zločinačkog čina zatvaranja ljudi u logore, ipak, svesno ili nesvesno, ističu neshalovost srpskog duha i prate društvena događanja. Tako oglašavaju i napore Narodne biblioteke da sakupi zarobljeničke listove, među kojima joj iz Stalaga XVII b stiže glasilo *Naši dani*, koji „nisu kucani mašinom, ni pisani rukom, već crtani”, pokazujući „puno umetničkog ukusa” svojih sastavljača.53) Kako pokušaj Narodne

biblioteke za otvaranje logorskih biblioteka kao sopstvenih odeljenja nije dobio podršku zvaničnih vlasti, akcija dostavljanja knjiga zatvorenima nastavlja se preko Odbora Društva Crvenog krsta⁵⁴) u Beogradu, a na zahtev Opšteg odeljenja Ministarstva prosvete. Nekada je ona podstaknuta individualnim zahtevima samih logoraša, kakav je onaj Jovančić Đure, zarobljenika iz Stalaga IV od 2.4.1943, da se pošalje „izvestan broj knjiga i kalendara za njega i njegove drugove”.⁵⁵)

Trud Narodne biblioteke da oformi kompletnu zbirku srpske periodike, koja je osnovni izvor za sva istorijska istraživanja i pravovremeno tekuće informisanje, obuhvatao je i prikupljanje gimnazijskih časopisa i zidnih novina. Neki od njih imali su čak i skromne naučne pretenzije, poput mašinom kucanog lista Naši eseji, pokrenutog 1936. godine u Trećoj muškoj gimnaziji⁵⁶); dok su drugi bili školska razbibriga.⁵⁷)

Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije odredilo je 24. juna 1940. godine Komisiju za stručni ispit osoblja Narodne biblioteke, na osnovu koje se može steći uvid u pregled predmeta obuhvaćenih ovim stručnim usavršavanjem. Ono je uključivalo državni, francuski, nemački i engleski jezik, teoriju administrativnog prava i pozitivno zakonodavstvo, nauku o bibliotekarstvu i pomoćne nauke za bibliotekarstvo. Ispitivač za užestručne predmete bio je Uroš Džonić, upravnik Univerzitetske biblioteke u Beogradu, a njegov zamenik Svetozar Matić, pomoćnik upravnika Narodne biblioteke u Beogradu.⁵⁸) Dve godine kasnije, odlukom Ministarstva prosvete od 17. oktobra 1942, stručni predmeti su razučeni na: Podelu nauka; Istoriju srpske štampe u vezi sa stranom i Bibliografiju; Srpsko bibliotečko zakonodavstvo u vezi sa stranim; Istoriju knjige i poznavanje knjižarstva; Istoriju biblioteka; Organizaciju biblioteke; Inventarisanje, podelu knjiga, katalogizaciju i raspoređivanje knjiga; Rad sa čitaocima uopšte i rad u čitaonicama; Nabavku knjiga i pozajmičku službu i Bibliotečku propagandu. Određeno je da se pri jednoj od javnih biblioteka u Beogradu osnuje godišnji bibliotekarski tečaj, koji mogu da pohađaju „studenti univerziteta i visokih škola posle četvrtog semestra (...) i oni koji su već bibliotekari ili vrše tu dužnost pri državnim i samoupravnim ustanovama, a imaju potrebnu školsku pripremu”, dok „vanredni slušaoci tečaja mogu biti svi oni koji pokazuju interesovanje za uređenje biblioteka.”⁵⁹) Potreba Ministarstva prosvete da suzbije nestručnost u bibliotečkim krugovima dobila je u dnevnoj štampi veliki publicitet. S odobravanjem i naklonošću je komentarisano stručno osposobljavanje kadra kao prvi korak ka planskom sprovođenju savremene organizacije biblioteka, naročito onih na selu i pri univerzitetskim seminarima.⁶⁰) Program za polaganje stručnog ispita zanimljiv je iz više razloga: zbog brojnosti i opravdane segmentacije predmeta; zbog uključivanja opštih istorijskih znanja iz oblasti književnosti, knjižarstva, bibliotečkog zakonodavstva i razvoja knjige i štampe uopšte; zbog komparativnog proučavanja domaće i strane teorije i prakse u istorijskoj perspektivi i u sadašnjem trenutku; zbog dobre utemeljenosti i primenljivosti u praksi; zbog opredeljenosti za čitaoca, u čijoj je funkciji i bibliotečka propaganda. Predmet Bibliotečka propaganda, koji je, dakle, četrdesetih godina ulazio u program stručnog ispita, bio je, verovatno, prethodnica savremenih nastojanja uvođenja marketinga u biblioteke. Odluci Ministarstva prosvete prethodile su konsultacije sa „nastavnim osobljem” Narodne biblioteke, o čemu svedoče beleške u njenom Delovodniku od 15. septembra 1942.⁶¹) Polovinom 1943. godine (21. maja 1943) Odeljenje za visoko obrazovanje i narodnu kulturu Ministarstva prosvete i vera uputilo je Narodnoj biblioteci Odluku o imenovanju nastavnika bibliotečkog tečaja sa molbom da do 29.

maja podnesu predloge svojih planova i programa i predvide neophodan fond časova.⁶²) Nedostatak potrebne literature i vremena koje im je bilo na raspolaganju usloveli su negativne odgovore bibliotekara i odbijanje predloženog angažovanja. Bibliotekarka Ivanka Piletić moli za produžetak roka⁶³), a Radmila Čolaković, i pored toga što je rok za podnošenje programa produžen,⁶⁴ da se oslobodi dužnosti nastavnika,⁶⁵ što joj je i odobreno.⁶⁶ Programe su do 12. jula 1943. predale LJudmila Mihailović za predmet Bibliografija⁶⁷) i Ivanka Piletić za Organizaciju biblioteka i Podelu i raspoređivanje knjiga.⁶⁸) Poslednja akta u 1943. godini vezana za bibliotekarski tečaj datiraju od oktobra meseca. Ministarstvo prosvete i vera 25. oktobra traži spisak polaznika kursa koji treba da počne 1. novembra na Kolarčevom univerzitetu⁶⁹), u poslednjem trenutku zamenjujući odluku o Đorđu Radojičiću kao predavaču, odlukom o Momiru Veljkoviću, novom v.d. upravniku Biblioteke.⁷⁰) U istom periodu Ministarstvo prosvete nudi bibliotekarima Narodne biblioteke mogućnost stručnog usavršavanja u Berlinu, Minhenu i Beču.⁷¹) Bibliotekari su krajnje nezainteresovani za ponuđenu stipendiju uz obrazloženje da je rok za podnošenje prijave suviše kratak, jer nisu mogli da obave dogovor sa svojim porodicama, pa ipak su pozvani da daju pismene izjave zbog svojih odluka.⁷²) Vršioća dužnosti upravnika Biblioteke Đorđa Radojičića Ministarstvo upućuje u Nemačku „radi studija nemačkog bibliotekarstva”.⁷³) Uprava Biblioteke, međutim, na samom kraju kalendarske godine, izveštava generalnog direktora Pruske državne biblioteke u Berlinu da Radojičić ne može da se odazove njihovom pozivu.⁷⁴) Pomenuta prepiska rečito govori o nespremnosti službenika Biblioteke da, mimo onog što je neophodno za dobrobit Biblioteke i ne može biti odbijeno bez ozbiljnih posledica, prihvataju nametnutu saradnju sa nemačkim državnim i kulturnim institucijama. Kontakti se ostvaruju samo na planu nabavke stručne bibliotečke literature preko Instituta za italijansku kulturu,⁷⁵) Narodne biblioteke u Beču,⁷⁶) Nemačkog naučnog instituta u Beogradu,⁷⁷) Nemačko-inostrane razmene knjiga u Berlinu⁷⁸), Majndliškog narodnog muzeja u Beču⁷⁹), jer moraju, makar minimalno i nevoljno, da odgo-vore zahtevima okupacionih vlasti.

Isti oni koji su beskrupulozno, nehumano i potpuno svesno nastojali da zatru srpski narod i njegovu viševjekovnu kulturu, koji su naredili uništenje institucije nacionalnog pamćenja, pokušavali su da se predstave kao razložni i predusretljivi saradnici i obnovitelji kulture naroda kojeg su sami i dalje svakodnevno tlačili u okupiranoj zemlji i mučiteljskim logorima, koje su predstavljali kao radne i kulturne centre. Ipak, i u tim uslovima, lažno i minorno finansijski podržana od okupacijske vlade, uz svakodnevnu inflaciju koja je obezvređivala dobijenu skromnu pomoć, Narodna biblioteka je uspevala da prilježno, postupno i uz lična odricanja zaposlenih, prikuplja literaturu i okuplja svoje prijatelje u potpuno neuslovnom prostoru. Ratni dnevnik penzionera Dragutina J. Rankovića⁸⁰), sačuvan u Posebnim fondovima Narodne biblioteke Srbije, koji za štampu priređuje bibliotekar Dušan Nikodijević, svedočanstvo je o istorijskim dešavanjima, ekonomskim prilikama, mučnoj svakodnevnici, međuljudskim odnosima i bitisanju Narodne biblioteke. Ranković je 16. septembra (decembra) 1941. godine zabeležio: ”Nardna biblioteka takođe neće skoro početi rad sa pu-blikom. Sadanja zgrada u Francuskoj br. 36 neugledna je, teskobna i samo za nuždu. Priložnici se dobro odazivaju sa knjigama. Ja sam bio prvi. Dao sam sve što mi je posle bombardovanja preostalo.”⁸¹) Ranković je često navraćao u Biblioteku, jednostavno i verno potom prenosio utiske u svoju beležnicu: ”Nardna biblioteka takođe nema ogreva i činovnici dolaze na rad na smenu: jedni danas, drugi sutra. Loži se svega jedna peć.”⁸²) Nakon nekoliko dana, 18. februara, potvrđuje se

ista situacija: "Svratih oko 10,30 sati pre podne u Narodnu biblioteku. Zatekoh upravnika i Đorđa Radojičića i nekoliko činovnika. Svi se okupili u jednoj sobi koja se jedina greje. Ali, kakvo je to grejanje? Vrbovina pišti i oseća se zadah dima. Koliko je toplo, najbolje se može oceniti po tome što upravnik sedi sa ogrnutim zimskim kaputom. Nudio me je da sednem, nu ja sam odbio zbog "vrućine". Kad Ministarstvo prosvete nije u stanju ni sebe da snabde ogrevom, šta je onda ostalo za njegove ustanove?"⁸³) Hladnoća, nemaština, naglašavani kroz prazne bezizlazne rečenice: "Ni hleba, ni mesa. (...) Pijace prazne. Duvan nije izdavan." U biblioteci knjige leže na patosu, a radnici uz Radojičića u haosu pokušavaju da stvore red i smisao: "Po podne se nadoh sa upravnikom g. Đorđem Radojičićem. On se je sav predao obnavljanju Biblioteke. Pribira knjige i naročito stare rukopise. Dosad je u tom poslu imao vrlo mnogo uspeha. Posmatrajući njegovo oduševljenje za taj posao pada mi na um rad naših starih, pre sto godina kada su stvarali Biblioteku. G. Radojičić mi naročito istače potrebu da se posle rata sazida mo-derna zgrada za Biblioteku sa trezorima. Tu moramo svi zapeti, jer bila bi i odveć velika sramota kad bi se Biblioteka i dalje tretirala kao dosad. Ističem i ceo personal Biblioteke koji radi predano na sređivanju pribраних knjiga i rukopisa. U današnje vreme retko je naći tako vredne službenike koji se o unapređenju Biblioteke staraju više no o svojoj kući."⁸⁴) Radojičić je bio svestan da je obnova Narodne biblioteke "veoma krupan nacionalni, kulturni i naučni posao, koji treba da se obavi na najbolji, najcelishodniji i najbrži način", uz krajnju privrženost, požrtvovanu radljivost i istrajnost, veliko životno iskustvo i mudrost, pa je stoga predložio konstituisanje Odbora za njenu obnovu, u koji bi ušli: Bogdan Popović, prota Steva Dimitrijević, dr Tihomir R. Đorđević, dr Nikola Vulić, dr Jovan Radonić, dr Branislav Petronijević, dr Vladimir R. Petković, dr Miloš Trivunac, dr Isidora Sekulić, Branko Lazarević, dr Nikola Radojčić, dr Radoslav M. Grujić, Dragutin Kostić, dr Grgur Jakšić, ali bez dr Aleksandra Belića zbog postojanja "nesavladljivih smetnji."⁸⁵) Svi pomenuti naučnici i umetnici bili su zamoljeni da obdare Biblioteku svojim autografima, na šta su se i srdačno odazvali.⁸⁶) Za svoj požrtvovani rad Radojičić je nagrađen isključenjem iz službe, penzionisanjem, što Ranković komentariše: "Smenjen je upravnik Narodne biblioteke Đorđe Radojčić. Za Biblioteku to je velika šteta. Radojičić je za nju učinio više no što bi iko drugi to mogao učiniti. Ne čudim se što je Radojičića ovakva sudbina snašla. Iskren i predan rad danas nisu nikakve i nizašta kvalifikacije. Druge "vrline" sada se traže. Radojčić s pravom može biti ponosan na svoj rad u Biblioteci. Iz ničega je stvorio vrlo mnogo. I kad bi se htelo, to se ne bi moglo zaboraviti. U istoriji Biblioteke Radojičić će imati jedno od najzavidnijih mesta."⁸⁷) Ovu konstataciju potvrđuje i podsećanje na Radojičićev trud da se izradi nacrt Uredbe o obaveznoj predaji štampanih stvari za potrebe javnih biblioteka koja je propisivala obavezu štampara "da u roku od osam dana računajući od započetog rasturanja ili predaje štampanih predmeta naručiocu, položi pet primeraka štampanog spisa nadležnom državnom tužioštvu za potrebe javnih biblioteka besplatno."⁸⁸) Epilog smene upravnika kod Rankovića glasi: "Bio sam pre podne u Narodnoj bi-blioteci. Tamo Đorđe Radojičić predaje dužnost novom vršiocu dužnosti upravnika Momiru Veljkoviću. Žao mi je Radojičića. Za Narodnu biblioteku on je vrlo mnogo uradio. Umesto zahvalnosti, iz Biblioteke je isteran. Za današnje vreme sasvim obična stvar."⁸⁹)

Nema u Rankovićevim beleškama još nekih bitnih saznanja o Radojičiću. Istovremeno dok se borio za obnavljanje fonda i bolji smeštaj bibliotečke građe, dok je suzdržano i oprezno u smutnim i teškim vremenima prihvatao i delimičnu saradnju sa okupatorom, Radojičić je među radnicima Biblioteke skrivao osvedočene komuniste,

kakvi su bili Živorad Stojković⁹⁰) i Stojan Subotin⁹¹). Zaposlivši ih, na njihov lični zahtev, kao volontere u Biblioteci, Radojičić ih je poštedito obaveze "nacionalnog rada" i pružio im utočište u ratnim godinama. Nema pisanih podataka, ali ima usmenih kazivanja stiglih do današnjih dana, da je, za vreme dok je Radojičić bio rukovodilac, pred Bibliotekom bilo sanduče u koje su građani mogli ubacivati zabranjene knjige komunističke, revolucionarne sadržine, zbog kojih bi inače bili proterivani i hapšeni, ili koje bi morali uništiti.

Za vreme Radojičića traženo je pogodno zemljište na kome se mogla zidati nova Narodna biblioteka⁹²), sklanjani su "rukopisi, retke knjige i novine u trezor Narodne banke"⁹³), što je bila "vrlo korisna i pametna mera",⁹⁴) i seljeni bibliotečki fondovi, uvek u nenamenske i po veličini nedovoljne zgrade. Način na koji se Biblioteka selila u Dom Sv. Save⁹⁵) i nerazumevanje vlasti najbolje se vide iz Rankovićevih beležaka: "13.7.1943, 822. dan okupacije. Od juče je počela seoba Narodne biblioteke u Dom Sv. Save, Dušanova br. 13."; "29.7.1943, 838. dan okupacije. Narodna biblioteka je hude sreće. Taman je skoro završila seobu u Dom Sv. Save, a večeras, u 6 čas. Nemci su naredili da se odmah iseli iz zgrade u koju će ući neka njihova komanda. Sad se navrat nanos sve vraća natrag, u Francusku br. 36."⁹⁶); "Narodna biblioteka muke muči. Već sam pribeležio da je izbacuju iz zgrade Doma Sv. Save u koju se potpuno nije bila ni uselila. Seoba se vrši, tj. sve se vraća na staro mesto, u Francusku br.36, ali tako brzo se taj posao ne može svršiti. Juče su Nemci otvorili magacin sa ugljem, koga je bilo 32 tone i naredili da se do mraka sve iznese. Tehnički je nemoguće izneti toliki ugaj a usto i 50000 knjiga. Jedva je pošlo za rukom upravniku Radojičiću da mu se rok za iseljenje produži do kraja ove nedelje. Biblioteka je, kako zgodno reče g. Radojičić, doživela svoj Denkerk. U Dom Sv. Save useljava se komanda nemačkih trupa koje idu u Grčku da smene Italijane."⁹⁷); "10.8.1943, 850 dan okupacije. Narodna biblioteka već je završila seobu. Veći deo knjiga smestila je u magacin, koji je uzela pod zakup u Višnjićevoj br.9. Taj magacin ranije je služio pahorima, a sada služi prosveti. U Domu Sv. Save ostala je izvesna količina knjiga koje nisu još prenete, jer nema prevoznih sredstava. Pošto se u domu sada nalazi vojska, postoji bojazan da izvesne knjige, naročito nemačke, propadnu."⁹⁸) Nakon iseljenja iz Doma Sv. Save, kojem su prethodili pokušaji da Biblioteka prvo dobije deo Pravnog fakulteta ili Krsmanovićevu zgradu na Terazijama 34,⁹⁹) Biblioteka je za izvesno vreme svoje fondove smestila u magacinima braće Jovanovića i potom Drag. Milanovića.¹⁰⁰) Seobe Biblioteke, izmoljene i neprimerene, prinudan smeštaj u Francuskoj ulici do kraja rata u malim, pretrpanim, hladnim, vlažnim prostorijama potvrda su, najblaže rečeno, izveštačenosti i pretvaranja okupacionih vlasti da ih interesuje dobro Biblioteke, a zapravo su samo površno i licemerno stvarali za svet prihvatljivu sliku o sebi.

Stalni saradnik Novog vremena koji se potpisivao inicijalima Đ.I. redovno je pratio, verovatno po zadatku, sva dešavanja vezana za Narodnu biblioteku, a po sopstvenom osećanju, podsećajući na bogatu tradiciju i umnost učenih ljudi, podsticao je osećanje nacionalnog ponosa i vere u svetliju budućnost. Tako povodom Dana srpske knjige 28. februara 1942. on donosi odlomke iz Dositejevog članka objavljenog 124 godine ranije: „Navlastito od kolike je polze jednome narodu taki sprvog početka, kako mu se načnu davati knjige, nova ponjatija i razumenija, da mu se daju one koje su od najboljega vkusa i zdravoga razuma! Poneže s čim se novi sosud najpre napoji, to u sebi vsegda sodržava, i na zdravom osnovaniju dobro se zida. U sadašnje vreme čudna se videnija pokazuju i počinje oživljavati u srcam našim blagonadeždije. Blago,

blago kako jednom čoveku ponaosobito, tako i jednomu celomu narodu voopšte, kad po dugobednom zlostradanju dođe u dobro. (...) Neće jedan narod nikada pasti dogod takav ostaje i prebiva. Samo bezakonije i nepravda opustošavaju zemlje, razoravaju gradove i prestole silnih prevraštavaju."101) Misli Dositeja Obradovića plemenito krepe i kad bi se ovaj i srodni tekstovi, kojih je bilo mnogo, čitali bez poznavanja bezizlazne političke situacije i humanitarne katastrofe, koja se nadvila nad Srbe, delovali bi kao bajka u kojoj se slavi srpski jezik, srpski književnici i naučnici, kojima se na dan osnivanja Biblioteke revnosno priprema pomen. Međutim, mora se neprekidno imati na umu da okupatorske vlasti diriguju, jer samo u tom slučaju dozvoljavaju, održavanje takvih izveštačenih manifestacija, kontradiktornih realnoj situaciji. Neprijatelj koji je promišljeno i namerno uništio srpsku knjigu, podmuklo i podrugljivo diktirao je slavljenje Dana srpske knjige, dok su novine u njegovoj službi bile falsifikator istorije. Stari Beograd i Narodna biblioteka s kompletnom kulturnom baštinom nestali su pod vojnim, političkim, ekonomskim, neljudskim napadom i pritiskom neprijatelja u Drugom svetskom ratu; ostali su u sećanjima građana i korisnika Biblioteke kao neprebolna rana: "Sa nekom pobožnošću preturao sam u Državnoj arhivi i Narodnoj biblioteci one stare listine."- pisao je Drag. J. Ranković. "U mislima kao da sam gledao one krive ulice starog Beograda, sa malim kućama, okruženim baštama punim voća i cveća, sa verandama obavijenim ložama ili ladoležima, zatim, kao sećam se, svuda su postojali kapidžici kroz koje se išlo čak u desetu kuću, a da se na ulicu ne iziđe. Vidim i sad sobe. Niske, patos žut kao smilje, na ormanima leže poređane dunje, u uglu ikona pred kojom vazda gori kandilo, a iznad nje kita bosiljka. Svuda se osećao miris, ne samo bosiljka i dunja, već nečeg starog, čilog i pobožnog. Sve to mi je izlazilo pred oči kada sam te stare listove preturao. Sada, duboko žalim što sam toliko vremena izgubio. Koliko se je moglo građe pribрати, koliko su se mogle pojedinosti starog Beograda rasvetliti! Divan je bio onaj stari Beograd, intiman i srpski. Sve to znamo i osećamo samo mi koji smo živeli u njemu. Današnji svet to ne razume. Njega je sveg obuzela sadašnjica, gruba i materijalistička."102) "Gruba i materijalistička sadašnjica", koju su svojim anticivilizacijskim ponašanjem i bolesnim osvajačkim željama nametnuli Nemci i njihovi saveznici, ublažavana je entuzijazmom, radinošću i rodoljubljem srpskog naroda. Iz tih osećanja i poriva izrasla je nanovo Narodna biblioteka kao hram knjige i istorijska opomena, o čijoj obnovi tokom Drugog svetskog rata i društvenoj ulozi i značaju tek treba dokumentovano da se piše. Prethodni tekst samo je skroman prilog sagledavanju ove teme iz možda neuobičajenog ugla, na osnovu dnevnih novina Novog vremena, Delovodnika Narodne biblioteke i arhivske građe, koju je sakupio Gavriilo Kovijanić.

Napomene

- 1) Rad je rezultat istraživanja okupacione štampe i Delovodnika Narodne biblioteke od 1941-1944. godine i samo je polazište za obimnija i ozbiljnija sagledavanja ove teme.
- 2) Istorija Narodne biblioteke u Beogradu / Miraš Kićović. – Beograd : NB, 1960. – 214 str.
- 3) Arhivska građa o Narodnoj biblioteci u Beogradu : 1821-1944 / prir. Gavriilo Kovijanić. – Beograd : NBS, 1992. ‘ knj.3, str. 593

- 4) Arhivska građa...- knj.3, str. 611-614
- 5) Isto. – knj.3, str. 617
- 6) Čuvajmo spomenike srpske književnosti : apel Narodne biblioteke // Novo vreme.- 3, 551 (16.2.1943), str. 4
- 7) Ne uništavajte knjige! / Novo vreme.- 2, 432 (27.9.1942), str. 5
- 8) Slavko A. Kragujević i Dobrica D. Višnjić su 17.9.1942. "u ljubavi prema srpskoj prosveti" priložili za obnovu Biblioteke rukopisni Srbljak iz 1524. godine, zapravo dva rukopisa ujedno povezana. – Preuzeto iz: Narodna biblioteka dobila je rukopisni Srbljak iz 1524. godine / Đ.I. // Novo vreme.- 2, 426 (20.9.1942), str. 4
- 9) "G. Cvijanović je darovao Narodnoj biblioteci 58 paketa knjiga, i to ne samo svoga izdanja no i drugih iz lične biblioteke".- Preuzeto iz: Narodnoj biblioteci i dalje mnogobrojni Beograđani prilažu svoje knjige / M.P. // Novo vreme.- 1, 13 (28.5.1941), str. 3
- 10) Žitije Aleksandra Velikog iz petnaestog veka : dar Narodnoj biblioteci od beogradskog trgovca / Đ.I. // Novo vreme. – 2, 458 (28.10.1942), str. 4
- 11) Srpski trgovci za Narodnu biblioteku : vekovna tradicija – pomaganje prosvete /Đ.I. // Novo vreme. – 2, 451 (20.10.1942), str. 3
- 12) Narodna biblioteka traži da joj se predadu knjige iz bivših državnih ustanova / M.P. // Novo vreme. – 1,4 (8-10.6.1941),str.8
- 13) Narodna biblioteka može biti obnovljena samo na isti način na koji je i osnovana : Svi Srbi treba da pomognu Narodnu biblioteku prilozima u knjigama // Novo vreme. –1,4 (19.5.1941), str.5
- 14) Narodnoj biblioteci javili su se već mnogi Beograđani koji žele da postanu njeni priložnici i novi osnivači : Od danas momci biblioteke skupljaće knjige i po kućama / M.P. // Novo vreme. – 1,6 (21.5.1941), str.5
- 15) Prijateljima Narodne biblioteke // Novo vreme. –2, 429 (24.9.1942), str. 5
- 16) Poklanjajte knjige Narodnoj biblioteci : mnogi Beograđani odazvali su se apelu biblioteke // Novo vreme. – 2, 269 (18.3.1942), str. 5
- 17) Ministarski savet za obnovu Narodne biblioteke : za nabavku i povež knjiga Biblioteka je dobila pola miliona dinara / Đ.I. // Novo vreme. – 2, 214 (13.1.1942), str.5
- 18) U zbirci pisama našla su se pisma Đorđa Đorđevića, "Miloša S. Milojevića, Milojka V. Veselinovića i Petra Kostića, istaknutih nacionalnih radnika u južnim srpskim krajevima, zatim Jaše Ignjatovića, slikara Novaka Radovića, dr Vladana Đorđevića, Čedomira Mijatovića, kompozitora Isidora Bajića", pa i Marije Kiri Brani Petronijeviću. – Preuzeto iz: Zbirka pisama Narodne biblioteke // Novo vreme. – 2, 393 (13.8.1942), str. 5; Neobičan poklon Narodnoj biblioteci : jedno ljubavno pismo pre 100 godina / D.V. // Novo vreme. – 3, 556 (21.2.1943), str. 5
- 19) Narodna biblioteka dobila već 100.000 svezaka : Sa svih strana stižu biblioteci pokloni u knjigama, časopisima i rukopisima, a zgrada je mala da sve primi /Đ.I. // Novo vreme. –2,335 (6. juni 1942), str. 5
- 20) Najnoviji napori na obnovi Narodne biblioteke / B.J.L. // Novo vreme. –1,13 (28.5.1941)

- 21) Najnoviji napori na obnovi Narodne biblioteke / B.J.L. ; Narodnoj biblioteci i dalje mnogobrojni Beograđani prilažu svoje knjige / M.P. // Novo vreme. – 1,13 (28.5.1941)
- 22) Beogradski profesor poklonio 30.000 knjiga i časopisa Narodnoj biblioteci : bogata zbirka slika i pisama // Đ.I. // Novo vreme. 2,287 (10.4.1942)– U zbirci anonimnog profesora nalaze se kompleti časopisa Starmali, Vrač-pogađač, Bosanska vila, Podunavac, Brankovo kolo, Zvezda, Reč, Srpski književni glasnik, Delo, Otadžbina, Glasnik Društva srpske slovesnosti, mostarska Zora, Slovenski jug iz Odese, rukopisi Stevana Sremca, pisma Đure Jakšića, Vladana Đorđevića, Milenka Vesnića, Ksavera Šandora Đalskog, Alekse Šantića, Janka Veselinovića.
- 23) Narodna biblioteka obnavlja i zbirku starih srpskih štampanih knjiga / Đ.I. // Novo vreme. –2, 239 (11.2.1942), str. 5
- 24) Slovenski prevod dela Mavra Orbinija nabavila je Narodna biblioteka u Beogradu // Novo vreme. – 2,215 (14.1.1942), str. 5
- 25) Spisi Sv. Save i Domencijana nalaze se ponova u Narodnoj biblioteci // Novo vreme. –2, 211(4.1.1942), str. 6
- 26) Narodna biblioteka dobila Priču o Kosovskom boju iz osamnaestog veka // Novo vreme. – 2, 489 (3.12.1942), str.5.
- 27) Novinarski i književni radovi Nikole S. Jovanovića : novi veliki poklon Narodnoj biblioteci / Đ.I. // Novo vreme. –2,452 (21.10.1942), str. 4
- 28) Jirečekovi rukopisi u Narodnoj biblioteci : novi dragoceni prilozi za zbirku autografa čuvenih ljudi // Novo vreme. – 3, 722 (5.9.1943), str. 4
- 29) Narodna biblioteka dobila primerak reprodukcije Miroslavljevog jevanđelja // Novo vreme. – 2, 416 (9.9.1942), str. 4
- 30) Poklon Narodnoj biblioteci // Novo vreme. – 2,442 (9.10.1942), str.4
- 31) Poklon Pretsednika vlade Narodnoj biblioteci / Đ.I. // Novo vreme2, 476 (18.11.1942), str.3; Narodna biblioteka se zahvalila Pretsedniku vlade na poklonjenim rukopisnim knjigama // Novo vreme. – 2, 477 (19.11.1942), str.3
- 32) Pretsednik vlade darovao Narodnoj biblioteci stare srpske dokumente // Novo vreme. – 2, 512 (30.12.1942.)
- 33) Svečana predaja Krmčije Narodnoj biblioteci / Đ.I. // Novo vreme. –2, 489 (8.12.1942).
- 34) Poklon Narodnoj biblioteci // Novo vreme. – 2, 422 (9.10.1942)
- 35) Obnova Narodne biblioteke // Novo vreme. – 3, 795 (30.11.1943)
- 36) Poklon Narodnoj biblioteci // Novo vreme. – 3, 656 (20.6.1943)
- 37) Poklon porodice Majzner Narodnoj biblioteci : dva Majznera koji su 56 godina sređivali biblioteku // Novo vreme. – 3, 728 (12.9.1943)
- 38) Pismo Đorđa Radojičića Ministarstvu prosvete od 19. januara 1942, sačuvano u AS, MPs, I Pov. br. 35, 1942. - Objavljeno u: Arhivska građa o Narodnoj biblioteci u Beogradu: 1832-1944 / prir. Gavriilo Kovijanić. - knj.3, str. 678=679

- 39) Pismo Ministarstva prosvete Narodnoj biblioteci od 21. januara 1942. - U: Arhivska građa..., knj. 3, str. 679
- 40) Knjiga i biblioteke u tamnicama, koncentracionim i zarobljeničkim logorima (1921-1944) / Ljubinka Bašović // Bibliotekarstvo. - XXVI (1980), str. 13
- 41) Isto. - str. 13-16
- 42) Dobrovoljni zarobljenik : list na listovima iz sveske na linije, formata 14,7h20,4cm. -br. 1 (ponedeljak, 2. juna 1941), str. 2 (Sačuvano u Posebnim fondovima NBS, inv. br. 452)
- 43) Isto. - br. 2 (28. juni 1941), str. 15
- 44) Ratni dnevnik jednog rezervnog pešadijskog oficira : novembar 1940 - april 1941/ Nikola D. Jeremić. - Pisan 1949. - Mašinopis, ćirilica, 29,5h20,5cm. - knj. 2, str. 55 (Sačuvano u Posebnim fondovima NBS, inv. br.101)
- 45) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem U/80-1055.
- 46) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem S/22-1173.
- 47) Zarobljeni oficiri za Narodnu biblioteku // Novo vreme. – 2, 423 (17.9.1942); Novi pokloni iz Oflaga XIII b // Novo vreme.
- 48) "Ukaz o držanju psaltira napisao je nedostojni i lenivi i hudi mnih Sava. Za ovoga se monaha Savu u nauci misli da je naš Sveti Sava, ali ima naučnika koji ne prihvataju to mišljenje. Kako su utvrđena doslovna podudaranja između ovog ukaza i Hilendarskog tipika Svetog Save, mora se smatrati kao veoma verovatno da je monah Sava zaista isto lice sa našim Svetim Savom. Zbog toga je ovaj Ukaz unet među spise Svetog Save, koji je 1928. godine objavila Srpska kraljevska akademija. Akademiji je, na žalost, stajao samo jedan rukopis na raspoloženju, i to iz prošlog veka. Poslednji list u tome rukopisu je otrgnut, pa je zbog toga Ukaz štampan bez završetka. Tako nepotpuni ukaz preveden je na naš današnji književni jezik i u Bratstvu Društva Svetog Save 1934. godine i u Spisima Svetog Save i Stevana Prvovenčanog, izdanju Državne štamparije 1939. godine. Novi rukopis Narodne biblioteke sadrži ceo tekst, a sem toga je mnogo stariji za čitava tri veka. Otuda je njegova naučna vrednost veoma velika." –Preuzeto iz: Narodna biblioteka dobila dve dragocene stare knjige / Đ.I. // Novo vreme. –2, 459 (29.10.1942), str. 5
- 49) "Stari srpski rodoslov, koji je nabavila Narodna biblioteka, odgovara je-dnom od deset poznatih rodoslova, i to šestom po redu u spisku LJube Stojanovića, objavljenom u njegovoj knjizi Stari srpski rodoslovi i leto-pisi u izdanju Srpske kraljevske akademije 1927. godine. (...) On je pisan u manastiru Morači ili je možda prepis rodoslova sastavljenog u tome manastiru."- Preuzeto iz istog novinskog izvora kao i prethodna napomena.
- 50) Zavedeno u Delovodniku NBS pod brojem U/106-1344.
- 51) Zavedeno u Delovodniku pod brojem U/106-1480.
- 52) Zarobljeni srpski oficiri poslali dragocene poklone Narodnoj biblio-teci / M. Mar. // Novo vreme. –2, 398 (19.8.1942)
- 53) "Glavni urednik ovog lista je Mata Milošević, inače poznati član Narodnog pozorišta iz iz Beograda. U uređivačkom odboru su: dr Josif Malenić, Petar Mojsilović, Đorđe Kostić, Mihajlo Buraković i Radivoje Ristić. Stalni crtači su Petar Lubarda, akademski slikar, Đorđe Kostić, akademski vajar, i Dušan Bogdanović."- Preuzeto iz: Narodna biblioteka prikuplja zarobljeničke listove / D.V. // Novo vreme. –3, 636 (28.5.1943)

- 54) Zavedeno u Delovodniku pod brojem R/13-171 od 16.2.1943.
- 55) Zavedeno u Delovodniku NBS pod brojem J/7-388.
- 56) Prikupljanje gimnaziskih časopisa : Narodna biblioteka želi da stvori zbirku časopisa koje su izdali gimnazijalci // Novo vreme. –3, 619 (8.5.1943)
- 57) Narodna biblioteka prikuplja zidne novine // Novo vreme. – 3, 642 (4.6.1943)
- 58) Arhivska građa... - knj.3, str. 578-579
- 59) Isto. - knj. 3, str. 692
- 60) Škola za stručne bibliotekare : tečaj za osoblje raznih knjižnica u Beogradu // Novo vreme. – 3, 765 (26.10.1943); Spremanje stručnih biblio-tekara : jedan poziv koji su kod nas često vodili nesprenni ljudi / M. Mar. // Novo vreme. – 3, 773 (4.11.1943)
- 61) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem M/56-1142.
- 62) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem M/30-614.
- 63) Zavedeno u delovodniku NB pod brojem M/30-662 od 29.5.1943.
- 64) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem M/30-812 od 23.6.1943.
- 65) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem Č/6-818 od 26.6.1943.
- 66) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem Č/6-855.
- 67) Zavedeno u Delovodniku pod brojem M/4-880.
- 68) Zavedeno u Delovodniku pod brojem P/31-881.
- 69) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem M/77-1444.
- 70) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem V/13-1457.
- 71) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojevima M/51-1050 od 29.8.1942 i M/51-1053 od 29.8. 1942 sa molbom za odgovor do 31.8.1942; M/51-1427 od 29.10. 1942. sa molbom za odgovor do 31.12.1942.
- 72) LJudmila Mihailović šalje izjavu Ministarstvu prosvete 1.9.1942. Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem M/51-1076.
- 73) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem R/85-1636 od 7.12.1942.
- 74) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem R/85-1799 od 31.12.1942.
- 75) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem U/18-229 od 14.3.1942.
- 76) Propisi za rad na predmetnom katalogu zavedeni u delovodniku NB pod brojem N/9-858 od 23.7.1942.
- 77) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojevima N/4-556 od od 26.5.1942; N/4-1735 od 23.12 1942. Aktom broj U/49-564 od 27.5.1942. Uprava Biblioteke moli Nemački institut da učini

uslugu Biblioteci i da se za račun Biblioteke pretplati na hrvatske listove, koje je ova do tada nabavljala iz Mađarske preko Zemuna.

78) Narodna biblioteka moli Nemačko-inostranu razmenu knjiga za obaveštenje da li veće nemačke biblioteke imaju zbirke pisama i dokumenata istaknutih ličnosti. Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem U/82-1047 od 28.8.1942. Nemačko-inostrana razmena potvrđno odgovara 21.9.1942, što je zavedeno u Delovodniku pod brojem N/4-1172. Akta pod brojevima N/4-1372 i 1373 od 19.10.1942. izveštavaju da je Nemačko-inostrana razmena poslala Narodnoj biblioteci sve tražene knjige, osim Leksikona opšteg bibliotekarstva. Nemačko-inostrana razmena knjiga moli Narodnu biblioteku da joj nabavi izvesne knjige (N/4-1571 od 23.11.1942), koje Biblioteka upućuje 23.12. (zavedeno pod brojevima N/4-1735 i 1736). Uprava Biblioteke moli Nemačku inostranu razmenu knjiga u Berlinu da joj šalje časopise i novine koji izlaze u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj (zavedeno pod brojem U/114-1768 od 28.12.1942), što je očigledno i učinjeno, jer je pod brojem N/10-507 zavedena zahvalnost Biblioteke. Naznake takvih pošiljki (srpskih logorskih novina) nalazimo i pod brojem Z/5-1436 od 19.10.1942.

79) Majndliški narodni muzej u Beču moli za spisak imena bibliofila - skupljača ex-librisa. Zavedeno pod brojem M/2-18.

80) Beleške / Dragutin J. Ranković. – rukopis, crno mastilo, na različitim vrstama i dimenzijama papira, najčešće karo i na poledini obveznica; sa naznakom da se može otvoriti 1960. godine.

81) Isto. – deo 2, str. 13

82) Isto. - deo 4 (februar 1942), str. 14

83) Isto. – deo 4 (18.2.1942),str. 33

84) Isto. – deo 13 (20.11.1942, 587. dan okupacije), str. 16-17

85) Arhivska građa...- knj.3, str. 677-678

86) Zavedeno u Delovodniku NB pod brojem U/98-1193; U/98-1202-1213.

87) Isto. – deo 24 (15.10.1943, 916 dan okupacije), str. 16

88) Arhivska građa... – knj.3, str. 680-684

89) Isto. – deo 25 (5.11.1943, 936. dan okupacije), str. 5

90) Zahtev da se činovniku Živoradu Stojkoviću izda činovnička legitimacija (S/10-874 od 27.7.1942); Ministarstvo prosvete dostavlja odluku o postavljenju Živorada A. Stojkovića, svršenog maturanta iz Beograda, za volontera-činovnika Biblioteke (S/10-859 od 23.7.1942); za Ž. Stojkovića vezana su i akta U/7-194 od 22.2.1943. (overa legitimacije), S/36-1051 od 17.8.1943. (postupak povodom njegove ostavke i vraćanje službene legitimacije), S/37-1133 (odluka o prestanku volonterske službe).

91) Stojan D. Subotin , student filozofije, moli da bude postavljen za volontera Narodne biblioteke (S/24-1287); Uprava Biblioteke izdaje potvrdu da je Stojan D. Subotin zaposlen kao volonter u Narodnoj biblioteci (S/24-1324); Ministarstvo prosvete dostavlja u prepisu odluku o postavljanju za volontera činovnika Subotin Stojana, studenta filozofije, s tim da nema pravo na nagradu (S/24-1540 od 13.11.1942); Uprava moli Ministarstvo da se izda legitimacija Stojanu Subotinu, volonteru (S/24-1569 od 23.11.1942); Za ime Stojana Subotina vezani su i dopisi pod brojem S/35-1716 od 22.12.1942 (njegova izjava), S/6-78 od 30.1.1943. (objava da je Subotin ovlašćen da sakuplja knjige).

92) "Pohvališe mi se iz Narodne biblioteke da su za svoju novu zgradu dobili zemljište: 1) gde je bila nekada uprava varoši – imanje nekad Il. Garašanina – na uglu Kraljevog trga i Višnjiceve; i 2) biv. turske policije, a posle naše žandarmerije na uglu Jugovićeve, Kapetan Mišine i Simine ulice. Mesto je izvanredno. Treba samo spremiti novac za zidanje." – Beleške Dragutina J. Rankovića. – deo 8 (22.6.1942), str. 33.

93) Odluka Ministarstva prosvete br. 18176 od 17.10.1942 // Arhivska građa...-knj.3, str. 696; Upravnik Narodne biblioteke imenuje komisiju za smeštaj dragocenosti NB (14. maja 1943) // Arhivska građa... – knj.3, str. 697. Komisiju čine: Ivanka Piletić, Radmila Čolaković, Miodrag Pešić, Vladimir Pitović, Zagorka Mihailović, a spiskove prekućavaju Katica Teofanović i Slobodan Čosić.

94) Isto. – deo 19 (19.5.1943), str. 20

95) Narodna biblioteka dobila zgradu // Novo vreme. – 6.6.1943.

96) Isto. – deo 21 (29.7.1943)

97) Isto. – deo 21 (2.8.1943), str. 2

89) Isto. - deo 21 (10.8.1943), str. 8

99) Proslava dana osnivanja Narodne biblioteke // Novo vreme. – 3, 563 (2.3.1943)

100) Narodna biblioteka dobila magacine // Novo vreme. – 3, 748 (6.10.1943)

101) Dan srpske knjige / Đ.I. // Novo vreme. – 28.2.1942

102) Beleške / Dragutin J. Ranković. – deo 33 (11.7.1944), str. 21

Rezime

Namerna, osmišljena zločinačka akcija bombardovanja Narodne biblioteke 6. aprila 1941. godine, čiji je cilj, na žalost, dostignut, bio uništenje pisanih spomenika kulture srpskog naroda, dakle nacionalnog sećanja, izazvala je posvećenu i požrtvovanu akciju sakupljanja štampane reči celokupnog srpskog življa, a ne samo kulturnih poslenika. Uz prilježno obnavljanje zbirke starih srpskih štampanih knjiga, pod prividnom i pritvornom dozvolom okupacionih vlasti, onih istih koje su Biblioteku spalile do temelja, teče i "saradnja" sa logorašima koji samostalno organizuju knjižne zbirke i "izdaju" logoraške listove, poklanjajući primerke Narodnoj biblioteci. Svedočanstva o tome postoje u ratnoj periodici i u delovodnim protokolima Narodne biblioteke Srbije, iz kojih se mogu iščitati i pokušaji okupacionih vlasti da se srpskim bibliotekarima predstave kao razložni i predusretljivi saradnici nudeći im stručno usavršavanje, iako su potpuno svesno nastojali da zatru srpski narod i njegovu viševekovu kulturu. Kratke, ali precizne, beleške u delovodnicima otkrivaju da su u Biblioteci utočište kao volonteri nalazili i osvedočeni komunisti, poput Živorada Stojkovića i Stojana Subotina. Istorijska dešavanja, ekonomske prilike, mučna svakodnevica ratnih dana otkrivaju se i kroz ratne beleške penzionera Dragutina J. Rankovića sačuvane u Posebnim fondovima Narodne biblioteke Srbije.

Александра Вранеш

Народна библиотека Србији в военне году (1941–1944)

Резюме

Преднамеренна, осмислена злодейска акција бомбардировки Народной библиотеки 6-ого апреля 1941 года, целю которой, к сожалению, достигнута, было уничтожение письменных памятников культуры сербского народа, то есть национальной памяти. Это вызвало посвященную и пожертвованную акцию собирания печатной речи

совокупного сербского населения, а не только культурных деятелей. Наряду с прилежным возобновлением коллекции древних сербских напечатанных книг, под разрешением и формальным согласием оккупационной власти, той самой которая сожгла Библиотеку до фундамента, течёт и "сотрудничество" с лагерниками, которые самостоятельно организуют соби́рание книг и "издаёт" лагерную газету, дара с́кземплару Народной библиотеке. Свидетельства о том су́ществуют в военной периодике в протоколах Народной библиотеки Сербии, в которых можно осведочиться о том как оккупационные власти пúтались представить себя сербским библиотекарям благоразумными и внимательными сотрудниками, предлагаа им специальное усовершенствование, хотя уму́ленно хотели уничтожить сербский народ и его многовековую культуру. Короткие, но точные записки в протоколах свидетельствуют о том что в Библиотеке нашли убежище как волонтеры известные коммунисты Живорад Стойкович и Стоян Суботин. Исторические события, экономическое положение, тяжёлая повседневная жизнь в годы войны открываются и военных записках пенсионера Драгутина И. Ранковича, которые хранятся в Особых фондах Народной библиотеки Сербии.

Aleksandra Vraneš

National Library of Serbia in War Years (1941-1944)

Resume

The intentional, planned, criminal action of the bombing of the National Library on April 6, 1941, whose, unfortunately, achieved end was the destruction of written monuments of the Serbian people's culture, i.e. of its national memory, resulted in the entire Serbian people's, and not only cultural workers', devoted action of the collecting of the printed word. Together with a diligent renewing of the collection of Serbian old printed books, with an insincere permit granted by the occupational authorities, the same ones that had burnt the Library to the ground, there was, at the same time, a "collaboration" with camp inmates who independently organized book collections and "published" camp papers, giving some of their copies to the National Library. Evidence of that can be found in war periodicals and bookkeeping journals of the National Library of Serbia, where one can learn that the occupational authorities tried to present themselves to the Serbian librarians as reasonable and helpful collaborators, offering them advanced training, though they quite consciously attempted to destroy Serbian people and its centuries-old culture. Short but precise notes in the bookkeeping journals reveal the fact that the Library was the shelter of well-known Communists, such as Živorad Stojković and Stojan Subotin. Historical events, economic circumstances and the ugly everyday life of the war are also revealed through the war notes of pensioner Dragutin J. Ranković, which are kept in the Special Holdings of the National Library of Serbia.